

1933 TÜRK BORCU TAHVİLLERİNİN İTFASI

Prof. Gyas AKDENİZ

İst. İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi

Sayın Prof. Dr. Memduh Yaşa'nın, Maliye Enstitüsünün 1963 konferansları içinde yer alan «Türkiye dış borçlarının takip ettiği gelişme» isimli konferansı, malî araştırmalarda üzerinde en az durulan bir konu olan «Osmanlı Borçları»nın Türkiye Cumhuriyetine intikal eden kısmının, yani 1933 Türk Borcunun itfa şekli üzerinde bazı gerçekleri açıklamama vesile teşkil etti. Sayın Prof. Memduh Yaşa, bahis konusu ettiğim araştırmamda, 1933 Türk Borcu Tahvillerinin erken ödeme rejimine tâbi tutulması için 1943 malî yılı bütçe kanununa konan bir maddeye dayanarak, bu borcun, erken ödeme suretile itfa edildiğini belirtmektedir. Vakiâ, 1933 Türk Borcu Tahvilleri'nin Cumhuriyet Hükûmetince erken ödenmesine karar verilmiş, 1943 Bütçe Kanununa bu hususda bir madde ve Bütçeye de tahsisat konulmuş ve bu tahviller 1944 yılı Mayısından itibaren erken ödenme rejimine tâbi tutulmuş ise de, borcun itfası, erken ödeme yoluyla değil, tahvillerin hâmillerden satın alınması suretile yapılmıştır. İtfanın bu şekilde yapıldığını, o tarihteki vazifem¹ dolayısıyla, yakinen bildiğim ve bu olaya vakıf olan adetleri mahdud şahıslardan biri olduğum için, tarihî bir gerçeğin örtülü kalmaması düşüncesile, bu konuyu ele alıp bildiklerimi açıklamayı bir ödev saydım. Ancak, 1933 Türk borcu tahvillerinin itfası konusuna girmeden evvel de, bu tahvillerin esasını teşkil eden Osmanlı borçlarının ana hatları hakkında kısaca bilgi vermeyi gerekli buldum.

1854 yılında Kırım Harbinin masraflarını karşılamak gayesile Osmanlı devleti tarafından Londrada akdolunan 5 milyon Sterlin'lik dış istikrazla başlıyan Osmanlı Borçları, Cumhuriyet devrine kadar gittikçe artarak devam eylemiştir. Bir kısmı harp masraflarını karşılamak, bir kısmı Kırım Harbi dolayısıyla çok miktarda çıkarılan ve o devrin bir çeşit kâğıt parası mahiyetinde olan «KAİME»leri itfa etmek, bir kısmı Osmanlı Devletinin carî masraflarını karşıla-

1) 1943 yılında Hazine Umum Müdür Vekilî idim.

mak için Galata Bankerlerine yaptığı borçları ödemek, bir kısmı doğrudan doğruya devlet masraflarını ve hattâ dış istikrazların yıllık mürettebatını karşılamak ve nihayet bir kısmı da Demiryolu inşaaı için yapılan bu istikrazlar, Osmanlı Devletini, Avrupa Devletlerinin malî hegemonyası altına soktuktan başka, hemen hemen bütün devlet vergilerinin, istikraz hâmillerini temsil eden «Düyunu Umumiye İdaresi» tarafından tahsil edilmesine yol açmış, yani, devlet hâkimiyetinin temel unsuru olan «Vergi alma» hakkını yabancılara devretmeye kadar gitmiştir. Bu malî çöküntü bu kadarla da kalmamış, Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı Devletinin İtilâf devletlerle akdettiği «Sevr muahedesi» ile, vergi alma hakkından başka, «Bütçenin, malî kanunların ve istikrazların tasdiki» gibi bütün temel devlet hakları, Düyunu Umumiye Meclisi yerine kaim olan ve galip İtilâf Devletleri mümessillerinden kurulmuş bulunan bir komiteye verilmiştir. Böylece, Osmanlı istikrazları, Osmanlı Devletini âdeta ortadan kaldıran bir statü ile sonuçlanmıştır.

1933 Türk Borcu Anlaşması, Osmanlı Devletinin karakteristiğini yukarıda kısaca belirttiğim dış borçlarının Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından kabulü ve konsolidasyonu mahiyetindedir. Bu kabul ve konsolidasyon ameliyesi, Lozan Muahedesiyle başlar. Türkiye Cumhuriyeti Lozan Muahedesiyle, parçalanan Osmanlı İmparatorluğu borçlarından kendi hissesine düşeni kabul etmiş ve 1928 Paris anlaşmasıyla bu kabulün sonucu olan ödeme ve itfa şartlarını tesbit etmiştir. Ancak Osmanlı Borçları miktarının ve ödeme şartlarının kesin olarak tesbiti ve konsolidasyonu 1933 anlaşmasıyla olmuştur.

Osmanlı Borçlarının ilk konsolidasyonu, Osmanlı Devleti zamanında, 1881 Muharrem Kararnamesile yapılmıştır. 1854 ve 1855 de harp masraflarının karşılanması, 1858 ve 1862 de KAİME'lerin itfası, 1860 ve 1863 de Osmanlı Devletinin Galata Bankerlerine olan borçlarının ödenmesi, 1871 ve 1872 de Rumeli demiryolunun inşaaı için yapılan istikrazlar, Osmanlı Devletini öyle ağır bir yük altına sokmuştur ki, devlet varidatının büyük bir kısmı istikrazların yıllık mürettebatının ödenmesine tahsis edildiği halde, yıllık mürettebat bu varidatla karşılanamaz hale gelmiş, hattâ, Devlet, evvelce yapılmış dış istikrazların yıllık taksitlerini ödemek için yeni dış istikrazlar yapma yoluna girmiş ve tam bir malî iflâsa doğru yönelmiştir. Tehlikeyi gören alacaklı hamiller, 1881 yılında isdar edilen «Muharrem Kararnamesi» ne müncer olan bir anlaşma ile Osmanlı Borçlarının konsolide edilmesini kabul etmişler ve 237 milyon altın

liradan ibaret olan bu borçları, yaklaşık olarak % 40 oranında bir indirimle tâbi tutarak, 141 milyon altın liraya indirmişler, fakat buna mukabil, o tarihe kadar karşılık gösterilen vergilere yenilerini de ekliyerek, bunların tahakkuk ve tahsili yetkisinin, kendi temsilcilerinden kurulu «Düyunu Umumiye İdaresi» ne verilmesini sağlamışlardır. Bu suretle, alacaklılar, alacaklarını daha esaslı bir garanti altına almış oluyorlar ve tediye kabiliyeti azalan Osmanlı Devleti yerine, vergileri bizzat tahsil eden kendi servislerini ikame ediyorlardı.

Osmanlı İstikrazları alacaklıları, «Düyunu Umumiye İdaresi» ile, Osmanlı Devletinin varidatına büyük ölçüde el koymak ve bu suretle, Osmanlı Devletinin Hükümranlık haklarına büyük bir darbe indirmiş olmakla beraber, kurdukları Düyunu Umumiye İdaresi, bazı yönlerden Osmanlı Devletine faydalı olmuştur. Bu İdare, vergilerin tahakkuk ve tahsili işini, çöküntü halinde olan Osmanlı İdaresine nazaran, daha mazbut bir şekle sokmuş, İnhisar İdaresinin temellerini atmış, deniz ve kara avını disiplin altına almış, memlehalı kurmuş, varidatı arttırmak için tütün ve üzüm gibi mahsullerin ziraatında islahatlar yapmış, hastalıklarla mücadele etmiş, sözün kısası, kendi menfaati iktizası, devlet varidatını arttırıcı birçok faaliyetlerde bulunmuş ve vergi ve inhisar teşkilâtını mazbut bir şekilde kurmuş ve geliştirmiştir.

Birinci Dünya harbine kadar devam eden Düyunu Umumiye İdaresi, bu harp içinde yetkilerinin hemen hepsini kaybetmiş ve fakat, Türkiyenin, Dünya harbinden, müttefikleriyle birlikte mağlûp çıkmasından sonra, İtilâf Devletleriyle akdolunan Sevr Muahedesi mucibince, yerini çok daha geniş yetkilerle teçhiz edilen İtilâf Devletleri mümessillerinden müteşekkil bir komiteye devretmiş, ve bu komite de, yukarıda bahsettiğimiz munzam ve geniş yetkilerle Osmanlı Devletinin Malî hükümranlık hakkına son vermiştir.

Büyük Atatürk'ün istilâcıları Türkiyeden kovmasından sonra akdolunan Lozan muahedesi, Türkiye Cumhuriyeti Malî tarihinde parlak bir yer işgal eder. Gerçekten, bu muahede ile, Türkiye Cumhuriyeti, birçok devletlerin borçlarını inkâr ettikleri bir devirde, istihlâf ettiği Osmanlı Devletine ait borçların kendi hissesine düşen kısmını kabul etmek suretile, itibarına, şeref ve haysiyetine sahip bir devlet örneği vermiştir. Tabiatile, Düyunu Umumiye İdaresi de, evvelce elde ettiği yetkilerin hepsini bırakmış ve sadece alacaklı hâmilleri temsil eden ve menfaatlerini koruyan bir kuruluş haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin Lozan Muahedesini takip

eden devrede, 1928 ve 1933 yıllarında Osmanlı Borçları hâmilleriyle yaptığı anlaşmalar, yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyetine isabet eden kısmın bir çeşit konsolidasyonu mahiyetindedir. Birinci anlaşma ile, parçalanmış Osmanlı topraklarından Türkiyede kalan kısım için bu toprakların vüs'ati nisbetinde bir borç kabul olunmuş, ikinci anlaşma ile bu borcun miktarında bir indirim yapılmış ve hâmillere ellerindeki Osmanlı tahvilleri yerine «1933 Türk Borcu tahvilleri» ismi verilen yeni tahviller verilmiştir.

1933 anlaşması yapıldığı sırada, Türkiye, Dünya iktisadî krizinin tesiri altında idi. Bu krizin Türkiyede bilhassa şiddetli olmasının sebebi, 1929 da memleketimizde patlak veren malî buhrandır. Gerçekten, 1929 yılı Mayısında menkul kıymetler borsasında 1000 kuruşa muamele görmekte olan Sterlin, Haziranda 1012, Kasımda 1038 ve Aralık başında 1115 kuruşa yükselmiş, borsa kurları yanında borsa dışı fiatlar 30 kuruş daha yüksek seyretmiştir. Türk Lirası dış değerinin kısa bir zamanda bu şekilde sür'atle düşmesi karşısında, 20 Şubat 1930 da 1567 sayılı kanunla kambiyo kontrol rejimi tesis edilmiştir. Bu malî buhranın sebebi, bilhassa, 1929 yılında husule gelen dış Ticaret açığıdır². İhracat maddelerinden üzüm ve incir mahsulünün yağmurlarla ve fındık mahsulünün hastalıklarla tahrib edilmiş olması ve ihracatın bu yüzden azalmasına mukabil, ithalâtın, Ekim 1929 da uygulanacak yeni ve yüksek gümrük tarifeleri dolayısıyla artışı bu açığın iki önemli sebebidir. Buna ilâveten, Türk borcu taksitlerinin³ bu yılda ödenmeğe başlanması ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından satın alınan bazı yabancı şirketlere ait satın alma bedellerinin bu yılda ödenmesi dış tediyeler açığını daha da arttırmıştır.

Kambiyo kontrol rejimi ile az çok kontrol altına alınan 1930 malî buhranından sonra akdolunan 1933 Türk Borcu anlaşmasında, dövizle tediyeler güçlükleri dolayısıyla, Türkiyeye ağır gelen Osmanlı borcu hissesinde bir miktar indirim yapılmış ve Türkiyenin ödeme güçlüğü kısmen bu şekilde önlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 1933 anlaşması ile miktarı kesin olarak tesbit edilen ve konsolide olunan Osmanlı borçları hissesinin, yani Ünitürk'lerin yıllık mürettebatını gerçekten büyük bir hüsnüniyetle ödemeye gayret etmiş ve taksitleri 1933, 1934 ve 1935 yıllarında dövizle

2) Bu açık 101 milyon lira idi. Buna mukabil 1928 açığı 50 milyon liradan ibaretti.

3) 700000 altın lira.

ve tam olarak ödemiştir. Fakat 1936 da yeniden beliren döviz sıkıntıları, Türkiye'nin, bütün hüsniyetine rağmen, borç taksitlerini zamanında ödemesine imkân vermemiştir. Bunun üzerine 1936 yılında T.C. Hükûmetile hâmillerin temsilcileri arasında yeni bir anlaşma yapılmıştır. Ünitürk'lerin yıllık mürettebatının tediye ve transfer şekline taallük eden bu anlaşmada, taksitlerin Türk Lirası ile ödenmesi ve hâmillerin bu Türk Liraları ile satın alacakları bazı Türk mallarının yabancı memleketlere ihraçlarından elde edecekleri kambiyo dışarıda bırakarak, bu dövizlerle karşılımları kabul edilmiştir.

1936 anlaşması her ne kadar Ünitürk'lerin yıllık mürettebatının transferi hususunda bir hal şekli bulmuşsa da, bu hal şekli, hâmilleri tatmin etmekten uzak kalmıştır. Zira, Türkiyede iç fiatların yükselmiş olması dolayısıyla, resmî Türk Lirası - Kambiyo paritesi gerçeğe uymadığı gibi, taksitlerin transferine tahsis edilen maddelerin de dış piyasalarda kolaylıkla alıcı bulan mallardan olmaması, yıllık taksitlerle satın alınıp ihraç olunan mal bedellerinin resmî pariteye göre realize edilmesine imkân vermemiş, hâmillerin eline resmî kura göre geçecek değerlerin ancak muayyen bir kısmı geçebilmiştir. Hâmillerin bu şekilde maruz kaldıkları zarar, resmî kura göre tahakkuk edecek alacaklarının % 40 - 50 sini bulmuştur.

1936 rejimi, müteakip yıllarda da uygulanmağa devam edildi. Böylece, Ünitürk'lerin değeri ve binnetice Türkiye'nin bu istikrazdan mütevellit bakiye borcu % 50 azalmış oluyordu.

1933 anlaşmasile Türkiye'ye erken ödeme hakkı da tanınmıştı. Bu hak mukavele tarihinden başlayarak 10 yıl geçtikten sonra iktisap olunacaktı. Bu tarihten sonra Türkiye 1933 istikrazı bakiyesini erken ödemeye tâbi tutabilecekti.

Erken ödeme yetkisinin iktisap edileceği tarihe takaddüm eden yıllarda Ünitürk'lerin değeri, malla ödeme rejimi dolayısıyla, çok düşmüştü. O kadar ki, orijinal değeri 114 İsviçre Frangı olan Ünitürk tahvilleri, İsviçre piyasalarında, 36 - 40 Frank üzerinden muamele görüyordu. Tabiatile bu durumda erken ödemeye gitmek avantajlı değildi. Bu şartlar içinde yapılabilecek en avantajlı itfa, hâmillerin elindeki tahvil paketlerinin satın alınması idi. Ancak, tahvil paketleri, muayyen ve mahdut ellerde bulunduğundan, böyle bir operasyonu büyük hâmillere anlaşmadan yapmağa imkân yoktu. Bu imkân olsa bile, Türk Hükûmetinin Paris, Londra, İsviçre ve Belçika piyasalarına alıcı olarak çıkması, tahvil değerlerinin derhal yükselmesi ni mucip olacak ve avantajlı bir itfa kabil olmayacaktı. Bundan do-

layı, Türk hazinesi, Büyük hâmillikle müzakereye girişmeye tevessül etti ve 1942 yılında Büyük paket hâmilliklerine müracaat ederek bir satın alma anlaşması talep etti. Hazine, ecnebi hâmillere bu müracaatı yapmakla beraber, erken ödeme hazırlıklarına da girişti. Durumun, erken ödeme yoluyla itfaya elverişli olmamasına rağmen, Hazinesinin bir taraftan da erken ödeme hazırlıklarına girişmesine, bazı yetkililerin, bu yoldan da avantajlı bir itfa yapılması mümkün olduğuna dair kanaatleri sebep oldu. Bu zevata göre, Fransız Frangı üzerinden muharrer olan Ünitürk'lerin, 1933 anlaşması hükümlerine göre, devalüe Fransız Frangı ile ödenmesi mümkün görülüyordu. Binaenaleyh, onlara göre, hâmillik ellerindeki paketleri avantajlı bir fiyatla satmağa yanaşmadıkları takdirde, bunları, erken ödeme rejimine tâbi tutarak ve değeri düşürülmüş Fransız Frangı ile ödeyerek daha da avantajlı bir itfa yapmak mümkün olacaktı. Hâmillik ise, 1933 anlaşmasındaki «Altın kaydı» dolayısıyla itfanın devalüe Fransız Frangı ile yapılması mümkün olmayıp, 1933 anlaşmasının aktedildiği tarihdeki Fransız Frangı veya Doların altın paritesine göre yapılması gerektiği fikrinde idiler. Bu konular 1943 bütçesini inceleyen bütçe komisyonunda, zamanın Maliye Bakanı Merhum Fuat Ağralının huzuru ile, enine boyuna tartışıldı. O zamandaki bütçe komisyonu mazbata muharriri Halit Nazmi (Keşmir) bey, Ünitürk'lerin, devalüe Fransız Frangı ile erken ödemeye tâbi tutulabileceği tezini savundu; ve bu tez bütçe komisyonunca da benimsenerek bütçeye devalüe Fransız Frangı paritesi üzerinden hesaplanan bir «erken ödeme» tahsisatı kondu. Bütçe B. M. Meclisinden de bu şekilde çıktı. Hazine, bir taraftan hâmilliklerin elinde bulunan büyük tahvil paketlerinin satın alınması için teşebbüslerde bulunurken, diğer taraftan da, erken ödeme hazırlıklarına girişti. Büyük hâmilliklerin bulunduğu memleketlerde, erken ödemeyi karşılayacak döviz provizyonları tesis etti. Erken ödeme kararlarını hâmillere duyurdu. Böylece resmen erken ödeme rejimine girilmiş oldu.

Türk Hazinesi bir taraftan erken ödeme hazırlıkları yaparken, diğer taraftan da, büyük paket hâmilliklerine yaptığı satın alma teklifleri üzerinde duruyor, bunların cevabını bekliyordu. Ünitürk'lerin satışı için pazarlığa girişmeyi kabul eden ilk memleket İngiltere oldu. İngilizlerden gelen mektupta, ellerinde bulunan paketlerin satışı için Türk Hükûmetile müzakereler yapılması esas itibarile kabul ediliyor, ancak, bu müzakerelerde başlangıç fiyatının altın kaydına göre tesbit edilmesi gerektiği ve bu mebdeden hareket ederek görüşme yapabilecekleri bildiriliyordu. Bu da gayet tabii idi. Her

pazarlıkta, satıcı, hiç şüphesiz en yüksek fiatı talep edecekti. En yüksek fiat ise altın kaydına göre hesaplanacak fiyattı. İngilizlerin bu teklifi Maliye Bakanı Fuat Ağralı tarafından yanlış yorumlandı. Ve İngiliz hâmillerin, altın paritesine göre hesaplanacak bir fiyatta ısrar ettikleri, ve bu fiyattan düşük bir fiyatla satış yapmıyacakları zehabı hasıl oldu. Bunun üzerine, Maliye vekili, bu konuyu görüşmek üzere bir komisyon⁴ toplayarak, «İngilizlerin pazarlığa yanaşmadıkları ve altın kaydına göre itfa istedikleri» gerekçesile, evvelce Bütçe Komisyonu ve Meclisce alınmış kararlara göre devalüe Fransız Frangı üzerinden erken ödeme yapılmasının mümkün olup olmayacağı hususunda komisyonun mütalâasını sordu. Konu ile ilk defa karşı karşıya gelen bazı üyeler, hemen orada, 1933 anlaşmasının fransızca metnini okuyarak anlaşmanın sarih olduğunu, altın esasına göre ödeme yapılması gerekeceğini beyan ettiler. Maliye Vekili Fuat Bey de aynı fikre mütemayil görünüyordu. Komisyonunda çoğunluk da bu fikte temayül etti. Ben, o zamanın mes'ul Hazine Umum Müdürü ve işin teknisiyeni olarak mütalâamı söyledim, ve «1936 anlaşmasıle borcun esasen yarı yarıya düştüğünü, tahvillerin borsalarda daha da düşük fiyatlarla muamele gördüğünü, bundan başka, devalüe Fransız Frangı üzerinden ödeme yapılmasının Meclisce karar altına alındığını, bütçedeki tahsisatın ona göre konduğunu, başka türlü hareket edilemeyeceğini, 1936 anlaşmasıle tahvillerin değerinin yarı yarıya düşmesi muvacehesinde, altın kaydı esasına göre, yani 114 İsviçre Frangı üzerinde mübayaanın gerçeklere de uymayacağını ve tahvillerin, piyasa değerinin en az iki misli fiyat üzerinden itfasına hiçbir lüzum ve zaruret bulunmadığını ve bunun memleket menfaatlerine uygun düşmeyeceğini» izah ettim ve «İngilizlerin, satıcı olmaları dolayısıyla, pazarlığa en yüksek fiyattan başlamak istemelerinin tabii olduğunu, bu şartlar içinde pazarlıkla ve uygun fiyatla mübayaayı mümkün gördüğümü» belirttim. Komisyon bir karara varamadan dağıldı. Ben de, çok kısa bir müddet sonra, Hazine Umum Müdürlüğünden ayrılarak Muntazam Borçlar Umum Müdürlüğüne tâyin edildim. Ancak, savunduğum tez yürüdü ve bilâhare, İngilizlerle 94 şilin (65 İsviçre Frangı) üzerinden mübayaası yapıldı. Bunu, İsviçrelilerle ve Fransızlarla şahsen iştirak ettiğim ve aynı fiyat

4) Komisyona çağrılan zevat şunlardı: Maliye müsteşarı Zeki Siderman, eski maliyecilerden Faik Baysal, hariciyeden Cevat Açıklık ve Feridun Cemal Erkin beyler, Hazine Umum Müdürü olarak ben ve muavinim Nail Gidel.

üzerinden mütabakat tesis edilen anlaşmalar takip eyledi. 1933 Türk Borcu tahvilleri, hâmilllerinden, bu anlaşmalara dayanılarak, yani pazarlıkla, ve altın kaydına göre değerleri olan 114 İsviçre Frangından 49 Frank eksigine (takriben % 40) satın alındı. Osmanlı tarihinin oldukça feci bir devresine ait olan bu borçlara da böylece son verilmiş oldu.
